

АНТРОПОЛОГІЯ ФОЛЬКЛОРУ

OR

Ольга БЛАШКІВ

© 2008

МІФИ ТА ФОЛЬКЛОРНІ СИМВОЛИ ЯК МАРКЕРИ ЛІРИЧНО-АПЕЛЯТИВНОЇ СТРУКТУРИ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ О. ОЛЕСЯ ТА В. Б. ЄЙТСА

Коли йдеться про типологічні відповідності, про певну суміжність філософсько-естетичних систем і одновекторність типу творчого мислення О. Олеся та В. Б. Єйтса, попри всі неминучі розбіжності, чітко простежуємо багато в чому типологічно подібну організацію драматичних текстів, та домінування ліричного первня в драматичній структурі їх п'єс. Багато дослідників вказували на зв'язок творчої манери О. Олеся та В. Б. Єйтса (зокрема на початковому етапі його творчої діяльності) з символізмом і своєрідність використання обома митцями «одвічних» символів і міфологем.

Дослідженню міфопоетичної творчості О. Олеся присвячені дисертаційні роботи І. Чернової [19], О. Таран [16].

Про драматургію В. Б. Єйтса, особливо щодо його міфопоетики та символіки, в українському літературознавстві писала І. Мокровольська у післямові до нової збірки творів ірландського митця [14]. Серед російських праць варто відзначити дослідження міфологічної поетики драматургії В. Б. Єйтса А. Машиняна [13], публікації В. Хорольського про символізм Єйтса [18] та дослідження символів в поезії ірландського митця К. Голубович [6].

Серед значної кількості праць закордонних дослідників, присвячених міфологізації та символізму в драматургії Єйтса найбільшу увагу привертають дослідження П. Сміта [23], К. Мейр [22] та Д. Гофмана [21].

З переліку номінованих джерел помітно, що праці українських дослідників, присвячені творчості окремо О.Олеся і В. Б. Єйтса, чи відповідні дослідження творчості В.Б.Єйтса зарубіжними вченими не подають співвідносної характеристики символістської образності, тем і мотивів драматургії, міфопоетики митців, бо творча спадщина О.Олеся вивчалася без докладних порівняльно-типологічних зіставлень з іншими національними літературами, а творчість В.Б.Єйтса, взагалі, маловідома українському читачеві. Тому спроба аналізу процесу розгортання ключових міфологем і символів у драматичних творах О. Олеся та В. Б. Єйтса продиктована необхідністю по-новому поглянути на драматичні твори українського та ірландського митців в їх компаративному зіставленні.

Численні праці представників українських і зарубіжних науково-культурологічних шкіл подають наукове обґрунтування та доводять результативність міфопоетичного підходу до аналізу літературних явищ. Серед них варто виділити праці М. Бахтіна, О. Веселовського, А. Волкова, Я. Голосовкер, М. Еліаде, В. Жирмунського, М. Костомарова, М. Ласло-Куцюк, К. Леві-Строса, О. Лосева, Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, Я. Поліщука, В. Топорова, І. Франка, Дж. Фрезера, Ф. Шеллінга, Г. Юнга та багатьох інших.

Російський дослідник Д. Максимов для розуміння універсальності міфологічного комплексу як потужного засобу філософського і художнього пізнання світу вважав важливим розрізнення міфологізму як світовідчуття і як художнього прийому. У цьому зв'язку він запропонував класифікацію типів «міфологічної поетичної свідомості» за такими аспектами: наявність міфологічних уявлень-концепцій, пов'язаних з давніми міфологічними, релігійними системами і частково фольклором; трансформація образів, сюжетів літератури і мистецтва, які можна вважати міфологічними символами; власні міфопоетичні конструкції з використанням фантастичної умовності, створенням власних міфів [19, 6-7]. У творчості як українського, так й ірландського драматургів явні, майже всі, перелічені чинники. Тому, враховуючи правомірність тверджень Д. Максимова, вважаємо доцільним розглянути трансформацію та інтерпретацію традиційних міфологічних образів і сюжетів двох драматургів різних національних культур, які засвідчують оригінальність міфопоетичного світогляду обох митців та визначають художню

домінанту їх драматичних творів. Однак слід зауважити, що міфологічний зміст зображеного у творі вимагає й відповідної форми вираження, яка, в свою чергу, значно розширює сферу асоціативних виявів зображеного. Адже процес сприйняття, розуміння у міфі подається через конкретно-чуттєві образи чи навіть чуттєві враження. Тому принциповим є з'ясування ролі міфологічної складової художнього творення в лірично-скомпонованому тексті драматичних творів О. Олеся та В. Б. Єйтса. Своєрідна реконструкція міфологічних тем здатна розкрити глибину творчої свідомості митця, психологію його художньої творчості. Більш того, міфологія є цікавою в мистецькому аспекті. Саме тут вона виявляє власний зміст у багатоманітності емоційно збагачених образів.

Як стверджує більшість дослідників, міф виявляє себе як частина свідомості людини, він здатний заповнити різноманітні прогалини в сприйнятті та усвідомленні буття. Міф, спрямований на сприйняття світу крізь призму особистісно-чуттєвого відчуття, орієнтуючись на родинно-колективні форми, стає власною проекцією людини в поясненні світу.

Даючи визначення міфу, І. Зварич зазначає, що на відміну від науки, яка виключає емоційність, художність, міф «ніколи не зводить життя до абстрактних схем і формул», а «описує його за участю живих особистостей ... в емоційній та інтимно-відчутній формі» [8, 333]. Оскільки міф «а ргіогі» був покликаний задля опису незбагненого світу, то й мова його не могла бути чітко визначеною, його поняття можуть передавати лише символи явищ, описово визначати загальні тенденції, принципи, уподобання.

Розглядаючи драматичні твори О. Олеся та В. Б. Єйтса з точки зору створених авторами картин світу, бачимо, що процес побудови чи то масштабних, чи малих просторових об'єктів є одночасно індивідуальним і типологічним, а система засобів художньої виразності наскрізно вирізняється експресивністю, мальовничістю та яскравою образністю.

Сповідуючи принципи символізму, обидва митці сприйняли його як частину руху до духовності, який розпочався в усьому світі. До символістської теорії Єйтса, як і Олеся, входила й романтична ідея національного відродження. Представники різних культур звертаються до міфології як до інструменту художньої організації твору й оригінального способу вираження одвічних психологічних праоснов або усталених національних моделюючих систем. Тому міфи й національний фольклор стають для обох митців-символістів основним образо- та націтворчим засобом.

Обидва драматурги, доволі чутливі до варіативних проявів життя, специфічно відображали їх сутність у поезиці. Головними рисами символістської драми О. Олеся та В. Б. Єйтса були багаторівневість художнього простору і нова естетична організація тексту. Окрім традиційного реально-подійного плану вони вводили, надаючи їм більшого значення, асоціативно-інакомовний (напівтони, напівнатяки) та ідеальний, чи, так званий, трансцендентний. Йдучи за М. Метерлінком, який часто використовував казкові сюжети і події в своїх драмах, український та ірландський драматурги поєднували асоціативно-інакомовний та ідеальний рівні в один надреальний, в якому й втілювався міф.

Багаторівневий характер простору символістської драми вимагав відповідно й перегляду традиційної манери художньої мови. Обидва митці-символісти створювали такий тип діалогу персонажів їх драм, характер якого нагадує ліричний текст, що в свою чергу призводить до поєднання ліричної і драматичної стихії при домінуванні першої. Нова організація тексту давала можливість драматургам зв'язувати життєві перепетії, природу, пейзаж зі світом свідомості персонажів. Тобто, при синтезі реалій зовнішнього світу з внутрішнім світом, в якому і відбувалася основна дія драми, простежуємо естетично-філософське наповнення драми «глибинним» змістом.

Сюжет народної легенди давав драматургам можливість показати душу героя, що в свою чергу додавало дії п'єси життєвості та глибини, а ліричні міфологеми-мотиви, міфологічні символи вносили лірично-експресивний струмінь у структуру драматичного твору. Проте міфопоетична структура драматичних творів обох митців подібна лише у своєму завданні - розширити символістський принцип взаємодії декількох планів буття (світів) до взаємодії різних універсальних природних категорій (історії і міфу) та різних рівнів естетичного сприйняття їх конфлікту сучасним читачем - але відмінна у способі реалізації: герой О. Олеся живе, хоч і поруч із казкою, мрією, але все ж таки у реальній дійсності, тобто реальне і міфологічне живуть у його драмах поруч, натомість у драмах В. Б. Єйтса - міф пронизує всю структуру його творів, максимально символізує й віддаляючи її від дійсності.

В. Б. Єйтс, як й О. Олесь звертається до міфу як до прихованої від очей рушійної сили душі, яка виражена в їх драматичних творах символічно (країна фей, казка, картини минулого). Символізм О. Олесь та В. Б. Єйтса тим і відрізнявся від континентального символізму, який пропагував втечу від життя в «нікуди», до смерті, що герої українського та ірландського драматургів вирушають, «відходять» в магічну країну: «казку» (Олесь) і «країну душевних бажань» (Єйтс). Країна казки у драмах обох поетів є символом цілого історичного етапу у житті народу, коли людина мислилася як невід'ємна частина природи. Тому казку відчують і спроможні побачити лише ті особистості, які духовно і морально не здеградували і не втратили своє коріння.

Таємнича сутність пошуку, прямування героїв обох драматургів до цієї країни «казки» є лейтмотивом їх драматичних творів і також своєрідним зверненням до міфологеми шляху, мандрів (Quest myth)¹, яка у їх творах пов'язана з «внутрішньою драмою» героя: спокуса у виборі цінностей (як, наприклад, спокуса влади і володарювання, безтурботного життя), викликає глибокі душевні муки героїв.

Обидва драматурги розвивають у своїх драматичних творах окремі сюжети національних легенд, використовують античну та біблійну міфологію. Так, наприклад, в основу драматичної поеми О. Олесь «Над Дніпром» покладена легенда про нещасливих у коханні дівчат, які втопилися у Дніпрі й стали русалками. А драматична поема «Ніч на полонині» побудована на основі гуцульської міфології. Поетизацію людських почуттів зображених через кохання людини і потойбічної істоти О. Олесь відтворив і в драматичному етюді «Місячна пісня». Кінцівка «Місячної пісні» вирізняється оптимістичним настроєм: єдиний драматичний твір Олесь з відкритим фіналом, який дозволяє припустити, що герой продовжує своє життя у міфі, натомість у згаданих вище драматичних поемах усі феєричні картини драматичних творів виявилися лише сном героя. Сон, в уяві Олесь-символіста - це і не мрія, і не реальність - це дивне їх сплетіння, яке утворює реальність надзвичайного характеру, до якої прагне душа головних героїв.

Ключова роль міфологічних праобразів в драматичних творах О. Олесь - в порухах душі та діях героя, що, водночас, за задумом автора, пропонує читачеві й глядачеві зіставити себе з персонажами твору. Драматург пропонує подолати поверховість сприйняття подій і поринути в «глибинне» життя.

У драматичних творах В. Б. Єйтса відтворення міфологічного минулого має інший, специфічний, характер: стародавні ірландські легенди стають вмістилищем нових ідей і нових міфів. Міф використовується Єйтсом й як формотворчий засіб драматургічної дії: прикметною у цьому відношенні є п'єса «На Байловім березі»¹. Особливість п'єси В. Б. Єйтса полягає в тому, що на відміну, наприклад, від Августи Грегорі, яка створювала життєпис героя національного епосу в нерозривному зв'язку з першоджерелами, автора цікавили лише кризові ситуації, моменти найбільшого напруження почуттів. Важливим тут є й той момент, що у цій п'єсі не протиставляються два світи: земний і фантастичний, бо дія драми - це розгортання сюжету легенди, а протиставлення двох світів символічно виражене в міфологічних образах головних протидіючих сил у п'єсі: Кухуліна² - відважного воїна-напівбога ірландських легенд, образ якого покликаний символізувати гармонію фізичного і духовного в людині, та Конхобара, образ якого символізує холодну розсудливість, епоху «розумного» порядку. За задумом Єйтса, Кухулін концентровано вбирає в себе духовні і фізичні абсолюти міфу, в яких крилася цілісність знання про світ. Він і воїн, і поет, і самотній мандрівник. Його пошук спрямований не в простір чи час, як у Форгела (драматична поема «Тіняві води»), а в суперечливий світ власної душі, в якому зберігаються приписи абсолютних категорій життя.

Quest myth - ключовий архетип, на думку більшості критиків у ХХ ст. - ритуально-міфологічна модель для створення і відтворення міфу в ліриці, прозі і драматургії сучасності. Див.: Frye N. Anatomy of Criticism. - Princeton., 1957. - 383p.

¹ «On Baile's Strand» (Байловім Березі) може мати й інший переклад, як зауважує І. Мокровольська: «У Байловій скруті», «Безталання, як у Байла». Сама назва міфологічного сюжету твору сугестує в уяві читача інший міф - про Байла, якому не судилося зустрітися при житті з коханою Айлін. Подібно й герою Кухуліну не судилося ні жити з коханою Айфе, ні мати сина в житті - йому випала трагічніша доля - вбити свого невіданого сина, а згодом довідатися, кого він убив.

² Кухулін - легендарний воїн з ірландських саг, який опісля став улюбленим персонажем Єйтса. Найбільш відомі саги цього циклу - «Викрадення бика з Куальнге», «Юність Кухуліна», «Битва Кухуліна з Фердиадом», «Хвороба Кухуліна», «Смерть Кухуліна».

Спільним для обох драматургів є використання міфу у тому сенсі, якого йому надавав Ф. Шеллінг, коли стверджував, що «важлива вимога міфології полягає не в тому, щоб її символи лише означували ідеї, а саме в тому, щоб вони самостійно були незалежними поняттями, багатими на різноманітні значення» [20, 149]. Тобто символісти, слід за Шеллінгом, вважали, що міфологія - це не лише міф як легенда, а «міфологічний океан праобразів», світ ідей і абсолютних категорій, поставлений на чолі будь-якого справжнього мистецтва.

У таких драматичних поемах О. Олеся, як «Над Дніпром», «Ніч на полонині», драматичних етюдах «Місячна пісня», «Злотна нитка» та драматичних поемах В. Б. Єйтса «Мандри Ойсина», «Тіняві води», «Земля душевних бажань», «На Байловім березі», міф є образотворчим принципом драматичної дії. А як ідеологічна конструкція, міф виявляється своєрідною стратегією інтерпретації тексту по відношенню до його структури. Важливою системою координат для побудови художнього простору в названих вище творах стає символ. Сутність містичного світу драм Олеся і Єйтса виражає міф, а от символ у їх творах виконує сугестивну функцію - він сугерує неказане: він віщує про зв'язок зображених подій з міфом, допомагає пізнати фрагментарні прояви «вищої» реальності. Символ у творчості О. Олеся та В. Б. Єйтса відіграє також важливу допоміжну художню функцію - символічність їх творів слугує виражальним і музикальним компонентом образного світу драми. Символ є сублимацією відчуттів та емоцій, він не демонструє, а «навіює». Остаточо символ «прояснюється» в ідеї. Образи та символи міфу існують так довго не просто як складові казкових сюжетів: вони мають на людей значний вплив саме через те, що торкаються найпотаємніших, життєважливих смислів їх буття в світі.

Серед найтипівіших символів у драматичних творах обох митців є традиційні символи небесних світил: зорі, місяць, сонце, покликані авторами символізувати прояви «іншого», ірреального світу. Символічна система образів О. Олеся та В. Б. Єйтса нерозривно зв'язана з природою та її стихіями, бо природа, на думку обох митців, - це душа й тіло буття, де зберігаються його первородні елементи, що передається з генетичним кодом поколінь. Звертання до таких символів, як «весна» - пробудження життя, почуттів, «вітер» - символ невизначеної мрії, протиборчого духу, «море» - символ блукання, в світовій літературі традиційне й закріпило за ними певні смислові відтінки. За допомогою традиційних символів поет, як стверджує І. Мокровольська, «догукується не лише до темної частини свого духу, а й до духу народу» [3, 539].

Український та ірландський драматурги зберігають усталені підходи, та разом з тим вносять оригінальні видозміни. Серед типологічно схожих символів, що зустрічаються найчастіше в обох авторів і пов'язані з природою є символи птахів і квітів. Улюбленим символом В. Б. Єйтса можна назвати «троянду», образ якої з'являвся у найперших драматичних творах - «Мандри Ойсина», де у пейзажі, автор порівнював троянду з ясно-червоним метеором чи з місяцем: «*Та місяць розцвівся, мов ружа біла*» [3, 251]. Та найчастіше цей образ-символ В. Б. Єйтс використовував у своїй поезії (йому присвячена ціла збірка «Троянда» з різними інтерпретаціями цього символу, синтезованого із числених джерел: християнських, язичницьких і окультистських). Взагалі, троянда символізує кохання, бажання серця. Особливого символічного змісту надавав трояндам й О. Олень (поезія «Троянди» 1908, «Троянди» 1917). Страждання закоханих Чоловіка та Дівчини через шлюб з іншою жінкою («Трагедія серця») О. Олень зображає, долучаючи образ троянди, який у контексті є символом нещасливого кохання.

Цікавими є міркування В. Б. Єйтса щодо природи символів, які ірландець поділяв на емоційні та інтелектуальні, особливо в трактуванні складених з кількох компонентів, наприклад, «вінка з терену та маків» О. Олеся. Емоційні символи викликають відповідно не означувані, але все ж точні почуття, емоції. Шекспір, на думку автора задовольнявся емоційними символами, мабуть, саме тому «він і став для нас ближчий» [29, 162]. А от інтелектуальні символи, на відміну від емоційних, «пробуджують ідеї, або ідеї впереміш з емоціями і сучасні поети їх радо використовують» [29, 160]. «Якщо я, - стверджує В. Б. Єйтс, - кажу «білий» або «пурпуровий» у звичайному поетичному рядку, вони так винятково викликають почуття, що я неспроможний висловити, чому вони мене зворушують; та коли я вставляю їх у те саме речення разом з такими очевидно інтелектуальними символами, як хрест чи терновий вінець, я тоді думаю про чистоту або велич» [3, 530]. Отже, поодинокі алегоричні образи О. Олеся, як от мак, терен поєднуються у складнішу конструкцію - міфічний образ - «вінок з маків і терну», де кожен компонент має свої конотації в міфології, що сприяє розширенню діапазону можливих смислових значень збірного

образу. У цьому зв'язку хотілося б виділити й міфічний образ «цвіту папороті» й пов'язану з ним легенду, яка характеризується значним містицизмом і ліризмом. У драматичному етюді Олеса «По дорозі в казку» цей символ-образ став вираженням невловимості мрії. Також біблійний образ «Хама» О. Олеса («Танець життя», «Хам»), - збірний образ неотесаних, невічливих людей, невігласів, які походять від Хама, є лейтмотивним образом, що символізує бездуховне людство та спробу автора повернути читача/глядача від праобразів до прототипів, тобто, від наслідку до першопричини, від феномену до сакрального змісту. Це дає можливість виразити істину за допомогою образу.

Реконструкція наявних, можливо, неусвідомлених митцями міфологічних схем, образів у створених ними художніх творах дозволяє розкрити приховані як символічні смисли, закладені у глибини творчої свідомості митця, так і її внутрішні структури й механізми функціонування. З'ясування природи творчого мислення та особливостей появи художніх форм переконує у тому, що об'єктивація авторської суб'єктивності здатна виявлятися у найрізноманітніших формах та засобах. Поетична мова символів слугує для передачі прихованого плану основного змісту драматичного твору. Лабіринт смислоутворень, символів у творах О. Олеса й В. Б. Єйтса становлять суть міфу. Важливо зауважити, що цей лабіринт не має такого трансцендентно-містичного пафосу, як в «туманному» символізмі таких представників цього напрямку, як С. Малларме чи П. Валері та ін. Навпаки, національна міфологічна основа символіки обох драматургів в лаконічній ясності образів, метафоричній чи поетичній мові досягає значної концентрації змісту твору. Така комунікація з читачем передбачає своєрідну ритуальну взаємодію: між пізнаваним і пізнаючим. Міфологічні, фольклорні, біблійні символи настільки тісно пов'язані з чуттєвим матеріалом, засвідчуючи глибоку емоційність, силу поетичного почуття, яскравість барв народної фантазії, що це дає підстави вважати їх найпотужнішим арсеналом, особливо, в художніх творах, які торкаються питань національного «духу» та внутрішнього світу душі людини. Використання О. Олесем та В. Б. Єйтсом у їх драматичних творах міфічних та фольклорних джерел підсилює ліричну стихію їх творів, асоціативно налаштовує реципієнта на потрібну тональність, бо як стверджували Ф. Шеллінг, М. Костомаров, міфологія - це стихійна поезія [9, 21].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільям Батлер Єйтс Вибрані твори: Поезії, поеми та драми: Пер. з англ. - К.: ВП "Юніверс", 2004. - 640с.
2. Голубович К. Символ в поезії У. Б. Йейтса: Дисс. ... канд. філол. наук. - М., 1998. - 238 с.
3. Зварич І. Міф // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. - Чернівці, 2001. - С.333
4. Костомаров М. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. - К.: Либідь, 1994. - 384с.
5. Машинян А. Мифологическая поэтика драматургии У. Б. Йейтса: Дисс. ... канд. філол. наук. - СПб., 2000. - 211с.
6. Мокровольська І. Міфологічна драматургія Єйтса // Вільям Батлер Єйтс Вибрані твори. - К.: ВП "Юніверс", 2004. - С.569-585.
7. Таран О. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеса: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. — Х., 2002. — 20с.
8. Чернова І. Міфопоетика творчості Олександра Олеса: Дис... канд. філол. наук: 10.01.01 . — Запоріжжя, 1999. — 158 с.
9. Шеллінг Ф. Философия искусства. М., 1966. - 492с.
10. Hoffman Daniel Barbarous Knowledge: Myth in the Poetry of Yeats. - N.Y.: Oxford Univ. Press. - 1967. - xvi, 266 p.
11. Smith Peter Alderson W. B. Yeats and the Tribes of Danu: Three views of Ireland's Fairies / P. A. Smith. - Gerrards Cross, Bucks: Colin Smythe; Totowa, N.J.: Barnes & Noble Books, 1987. - 350 p.